

Література

1. Вісник Національного банку України. — 2002. — № 3. — С. 9—20.
2. Вісник Національного банку України. — 2003. — № 3. — С. 11—26.
3. Вісник Національного банку України. — 2004. — № 3. — С. 48—59.
4. *Прозоров Ю.* Особливості інституційних перетворень та концентрація банківського капіталу в Україні // Вісник Національного банку України. — 2004. — № 7. — С. 11—13.
5. Вісник Національного банку України. — 2004. — № 10. — С. 53.

Л. І. Данилова, А. М. Христинч

Київський національний економічний університет

ЩОДО МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

Дванадцять років тому Україна стала на шлях докорінної перебудови всіх сфер суспільного життя та переходу на ринкові умови господарювання. Зміни, спрямовані на досягнення кінцевої мети, відбуваються й досі. Основними орієнтирами цих змін виступають налагоджування повноцінного функціонування усіх елементів ринку, підвищення ефективності діяльності кожного з секторів економіки, досягнення економічного зростання, а, відтак, і покращення добробуту населення України в цілому.

Економічне зростання держави великою мірою залежить від ефективності та стабільності її банківської системи. Призначення комерційних банків як важливої ланки фінансового механізму будь-якої держави полягає в забезпеченні процесу економічного відтворення виробництва, безперебійному здійсненні розрахунків між суб'єктами господарської діяльності, налагодження стабільних фінансово-економічних відносин з іншими країнами. Таким чином, надзвичайно важливою передумовою подальшого розвитку України, стабілізації її економіки є забезпечення стабільності функціонування банківської системи в цілому та кожного банку зокрема, що в першу чергу залежить від його фінансової стійкості. На сьогодні лише половина українських комерційних банків працюють у відносно нормальному режимі, хоча спостерігається стійка тенденція до зниження прибутковості їх робочих активів. Питома вага проблемних кредитів і зараз залишається дуже високою, а темпи їх абсолютного зростання перевищують темпи формування банками резервів під кредитні ризики. Саме тому проблема фінансової стійкості комерційного банку є надзвичайно ак-

туальною і стоїть у центрі сучасних досліджень у сфері фінансово-кредитних відносин.

Розвиток і вдосконалення банківської справи поступово, але наполегливо вимагає від керівництва комерційних банків переходу від стихійного, напівпрофесійного, інтуїтивного управління до виваженого, обґрунтованого, такого, що спирається на сучасну інформаційно-аналітичну базу. У зв'язку з цим як перед спеціалістами самого комерційного банку, їх діловими партнерами, державними наглядовими органами, так і перед конкурентами постає питання про необхідність застосування певних методів і прийомів, які давали б достатню інформацію про поточний та майбутній стан банку, його потенційні можливості, слабкі сторони тощо. Іншими словами, кожен активний суб'єкт фінансового ринку так чи інакше змушений знаходити відповідь на запитання «Чи є банк фінансово стійким? Чи можу я мати з ним справу?», кожен вирішує це питання по-своєму, виходячи з наявної інформації та можливостей аналізу.

В теорії та практиці фінансово-банківського аналізу застосовуються різні методики дослідження фінансової стійкості банку. Нами були досліджені деякі з них.

Першим та найпростішим є метод коефіцієнтів [1]. Він полягає в тому, що за даними бухгалтерської звітності банку обраховується перелік показників, які характеризують стан і діяльність комерційного банку. В результаті одержуємо перелік числових даних, що або відповідають нормативному значенню, або відхиляються від норми в той чи інший бік. За розрахованими даними аналітик виносить своє рішення щодо стану банку. Застосування методу, на наш погляд, має деякі вади та позитивні риси.

Слабкою стороною даного методу є те, що він може бути використаний обмеженим колом осіб, які мають доступ до детальної банківської звітності, оскільки дані, необхідні для обрахунку показників, найчастіше не оприлюднюються. Конкурентам такого банку чи дрібним вкладникам ця інформація недоступна, а отже, застосування цього методу з практичної точки зору неприйнятне. Іншим аспектом є складність щодо остаточного висновку про стан банку, оскільки загальна картина за показниками часто неоднорідна. Так, якщо за одним параметром банк має досить непоганий вигляд, то за іншими може вражати своїми поганими показниками. Це свого роду дестабілізуючий фактор, який лише посилює суб'єктивність думки самого аналітика, тобто його схильність вважати певний параметр домінуючим або брати його до уваги меншою мірою.

Перевагами цього підходу слід вважати його методологічну прозорість. Обчислення показників не потребує спеціальних математичних знань і будь-яка особа, що достатньою мірою володіє фінансово-банківською термінологією, здатна розібратися у значенні показників. Ця простота робить метод коефіцієнтів «наймасовішим». Інша сильна перевага цього підходу — велика інформаційна ємкість. Перелік показників за потребою дасть відповідь на питання майже з усіх аспектів банківської діяльності. Саме через це аналіз показників є обов'язковим при детальній перевірці стану банку. Особливо він цінний для його керівництва та відділу внутрішнього контролю, оскільки регулярний та послідовний розгляд усіх характеристик дасть змогу ще на ранніх етапах виявити слабкі місця в діяльності банку і вчасно вжити необхідних заходів щодо запобігання зниженню ступеня його фінансової стійкості.

Іншим способом визначення фінансової стійкості банку є її узагальнююча оцінка за методом адитивної згортки. Суть його полягає в тому, що з переліку показників, якими характеризується стан банку, вибирається певна кількість (частіше від чотирьох до шести) таких, котрим згодом надається певна вага. Далі значення показників помножуються на вагу і результати сумуються. Отримана оцінка є інтегральною оцінкою надійності банку, що коливається в межах, заданих аналітиком. Варіацією цього методу може бути розширеніший підхід, коли до уваги беруться не декілька, а всі показники, згруповані за напрямками: ліквідність, активність, достатність капіталу, дохідність, якість активів тощо. В середині кожної з наведених груп показників коефіцієнти ранжують і визначають вагу кожного з них. За кожним показником, включеним у відповідну класифікаційну групу, визначають верхню і нижню межу чи оптимальне значення, а за деякими показниками як критерій визначають тенденцію зміни.

Залежно від відхилення показника від обраного рівня встановлюється його бальна оцінка.

З кожної укрупненої групи визначають свій «внутрішній» рейтинг за формулою:

$$B_{cp} = (\sum b_i \times d_i) \div \sum d_i, i=1, n,$$

де B_{cp} — середній бал з укрупненої групи показників;

b_i — бальна оцінка i -того показника;

d_i — вага i -того показника в даній групі.

Підсумкова рейтингова оцінка фінансового стану підприємства є завершальною стадією аналізу. Синтезований рейтинг визначається за формулою, наведеною вище, де B_{zp} — внутрішній рейтинг групи, а d_i — вага відповідної укрупненої групи показників. Залежно від кількості набраних балів підприємство відносять до певної категорії: від найкращої до найгіршої.

Порівняно з методом коефіцієнтів, з нашої точки зору, інтегральна оцінка за адитивною згортокою є прогресивнішою в тому розумінні, що дає змогу узагальнити певну кількість різнорідних показників банківської діяльності в одну числову характеристику, яка однозначніше свідчила б про надійність банку. Особливо це зручно, коли виникає потреба порівняти декілька банків і вибрати кращий. При цьому завдання ускладнюється із збільшенням кількості банків. При аналізі надійності банків у масштабах усієї банківської системи країни використання методу коефіцієнтів неможливе з точки зору остаточних висновків. У цій ситуації охоче використовують саме інтегральну оцінку, особливо при побудові банківських рейтингів надійності.

Проведене нами дослідження дає змогу стверджувати, що переваги цього підходу послаблюються певними його недоліками. Адитивна згортка дає змогу компенсувати «погане» чи «дуже погане» значення одного коефіцієнта, що входить до розрахунку інтегрального показника надійності, високою оцінкою іншого. Наслідком є збільшення відсотка помилкових висновків. Похибка у цьому випадку означає або незаслужену низьку оцінку для досить надійного банку, що може обернутися падінням його рейтингу і панікою на ринку, або великими втратами за ефектом «доміно» для нестійкого банку, що помилково був маркований як стабільний. Тому використовувати адитивну згортку потрібно дуже обережно, перевіряючи її результати за допомогою інших методик.

На основі використання даного методу побудовано таку відому систему оцінки фінансового стану банку, як американська система CAMEL, а також такі моделі, що широко використовуються в російській аналітичній практиці, як: ІЦ «Рейтинг», В. Кромонава (рейтинг журналу «Деньги»), фірми «ПАКК», МБО «Оргбанк», газети «Коммерсант», модель «Аналітичного центру фінансової інформації», газети «Известия», українська методика оцінки надійності банків, результати якої регулярно друкуються в журналі «Компаньон» тощо. Всі вони дають можливість здійснювати не тільки внутрішній аналіз фінансової діяльності банку, а й порівнювати результати його роботи з результатами інших банків, тобто проводити рейтингову оцінку. Нами було вивчене питання щодо сутнос-

ті рейтингу банку. Рейтинг банків — це система оцінки банківської діяльності, що заснована на фінансових показниках і даних балансу банку. Відомі такі методичні підходи до побудови рейтингів: індексний метод, номерна система і бальний підхід.

Найбільш узагальнену оцінку фінансового стану комерційного банку дає система рейтингу банку CAMEL [2, С. 51]. Вона набула поширення в рамках здійснення центральними банками різних країн нагляду за діяльністю комерційних банків. Положення системи CAMEL доступні для розуміння, тому навіть не дуже досвідчені використовують її в практичній діяльності. Компонентами цієї системи є: «С» (Capital adequacy) — адекватність капіталу — оцінка капіталу банку з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників; «А» (Asset quality) — якість активів — можливість забезпечення повернення активів, а також вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку; «М» (Management) — менеджмент — оцінка методів управління банківської установи з урахуванням ефективності її діяльності, порядку роботи, методів контролю і виконання вимог законів і установлених правил; «Е» (Earnings) — надходження або рентабельність — оцінка рентабельності банку з погляду достатності його доходів для перспектив розширення банківської діяльності; «L» (liquidity) — ліквідність — система визначає рівень ліквідності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань. Деякі компоненти системи CAMEL можна оцінити за даними звітності, наданої в НБУ, а деякі вимагають проведення перевірок на місцях для більш точної оцінки. Таким чином, оцінка за даною системою є безперервним процесом. Сукупний рейтинг банку визначається так: за кожним із перелічених вище пунктів нараховуються бали від 1 (сильний) до 5 (незадовільний), потім вони підсумовуються і діляться на п'ять для визначення сукупної рейтингової оцінки. Сукупний рейтинг чітко показує, який фінансовий стан банку: сильний, задовільний, посередній, граничний чи незадовільний. Після оцінки всіх п'яти компонентів системи рейтингу CAMEL виставляють сукупний рейтинг банку. Результат округляється до цілого числа: 1,0—1,4 — до 1 — рейтинг сильний; 1,6—2,4 — до 2 — задовільний; 2,6—3,4 — до 3 — посередній; 3,6—4,4 — до 4 — граничний; 4,6—5,0 — до 5 — незадовільний.

Таким чином, за допомогою системи рейтингу CAMEL можна судити про рівень фінансової стійкості кредитної установи, її становище серед інших банків. В умовах глобалізації банківської діяльності все більше вітчизняних комерційних банків виходять

на міжнародні фінансові ринки для проведення своїх операцій. Ми вважаємо, що їх діяльність стає все тісніше взаємозв'язаною з діяльністю зарубіжних банків. Тому це обумовлює необхідність вивчення можливості використання наведених методів та підходів до оцінки надійності та стійкості комерційних банків країни. Позитивною якістю системи CAMEL є те, що вона враховує рекомендації Базельської угоди. Насамперед це стосується поділу капіталу банку на основний та додатковий залежно від його мінливості, зважування активів за ступенем ризику і визначення на цій основі відносних показників оцінки достатності капіталу.

Дослідження показали, що можливість застосування цієї методики в Україні визначається наступним: по-перше, розрахунок її показників базується на даних балансу комерційного банку, по-друге, в показниках оцінки достатності капіталу українських банків використовуються рекомендації Базельської угоди, які також покладені в основу системи CAMEL. Але в умовах України поки що неможливе повноцінне використання наведених принципів і методів аналізу. Передусім це пов'язано з тим, що в нашій країні відсутні відповідні експертні установи, які б на професійному рівні здійснювали збір, узагальнення, систематизацію і публікацію матеріалів, котрі відображають діяльність комерційних банків. Деякі показники, які використовують у міжнародній практиці, не досить пристосовані для українських банків. Так, особливості формування початкового капіталу вітчизняними банками, структура сукупного капіталу, особливості побудови балансу і склад його окремих статей, інфляційні процеси, недостатність відповідних фондів кредитних ризиків — все це не дає змоги використовувати цю методичку без адаптації до умов перехідної економіки України. Тому вважаємо доцільним створення в Україні власної системи рейтингової оцінки комерційних банків з використанням елементів зарубіжного досвіду.

Важливий крок у цьому напрямку зробили українські фахівці-аналітики з банківської справи, які розробили модель оцінки фінансової стійкості банків за методикою журналу «Компаньон». В основу моделі покладено такі показники та їх питома вага в інтегральному коефіцієнті: питома вага проблемних кредитів у активах банку — вага 0,356; коефіцієнт миттєвої ліквідності — вага 0,237; відношення капіталу до залучених коштів — вага 0,226; питома вага високоліквідних активів у чистих активах — вага 0,181.

Таким чином, експерти оцінили, що найсуттєвіший вплив на фінансову стійкість банку має наявність у нього проблемних кре-

дитів. При розрахунках проводять таке коригування суми проблемних кредитів: прострочені враховуються повністю, а пролонговані зважуються на коефіцієнт 0,458. У агрегованому коефіцієнті надійності всі чотири показники розташовані таким чином, що при збільшенні першого надійність банку падає, і навпаки, при збільшенні трьох останніх — зростає.

За показник дохідності приймається рентабельність чистих (робочих) активів. Надалі оцінка надійності банку проводиться у комплексі з оцінкою його рентабельності, після чого за результатами обчислення стан банку графічно має такий вигляд (рис. 1) [4, С. 132]:

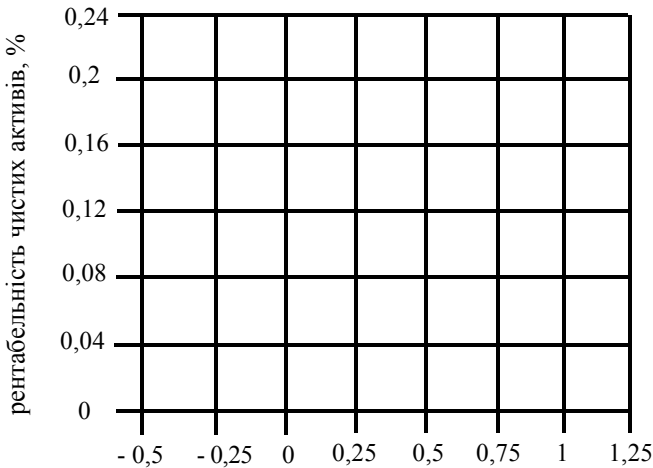

Рис. 1. Розташування банків на площині «надійність-рентабельність»

Усі банки можна розподілити на чотири групи з такими характеристиками:

- група «зіркові» — це банки з рівнем надійності вищим за середній і високою порівняно з іншими рентабельністю активів. Ці банки розташовані в правому верхньому куті площини. Такі банки найпривабливіші для інвестора;
- група «прибутково-орієнтовані» — банки з високою рентабельністю активів і з рівнем надійності нижчим за середній. Розташовані в лівому верхньому куті площини;
- група «надійні» — банки з високою надійністю, але з низькою рентабельністю активів. Розташовані в правому нижньому куті площини;

• група «депресивні» — банки, які малоефективно використовують активи. При цьому інвестору слід оцінити ступінь ризику вкладень у ці банки, зважити всі «за» і «проти».

Разом зі станом банку аналогічним чином можна охарактеризувати динаміку його розвитку.

Велику зацікавленість у наукових колах отримала система оцінки надійності банків, створена групою експертів під керівництвом В. Кромонава. Суть методики полягає у використанні шести коефіцієнтів, фактичний рівень яких для порівнянності ділиться на відповідні коефіцієнти деякого «оптимального» банку (оптимальним з точки зору надійності вважається той банк, у якого обсяг робочих (ризикових) активів не перевищує рівень власного капіталу; кошти на розрахункових рахунках клієнтів повністю покриваються ліквідними активами; банк ризикує не більше, ніж третиною довірених йому коштів; сумарні зобов'язання банку повністю забезпечені ліквідними активами, нерухомістю, обладнанням і цінностями; капітал інвестовано в нерухомість, обладнання і цінності; кошти, спрямовані на розвиток банку, втричі перевищують внески засновників). Сума скоригованих коефіцієнтів, попередньо зважених за економічною значимістю, утворює підсумковий індекс надійності. В «ідеального» банку за цією моделлю індекс надійності дорівнює 130 балам. Інакше кажучи, інтегральна формула розрахунку надійності має вигляд:

$$K_{\text{фін ст}} = 0,45K_1 + 0,22K_2 + 0,1 (0,33 K_3) + 0,15 K_4 + 0,05 K_5 + 0,05 (0,33 K_6),$$

де K_1 — генеральний коефіцієнт надійності, розраховується відношенням капіталу банку до робочих активів;

K_2 — коефіцієнт миттєвої ліквідності, дорівнює відношенню ліквідних активів до зобов'язань до запитання;

K_3 — крос-коефіцієнт, розраховується відношенням сумарних зобов'язань до робочих активів;

K_4 — генеральний коефіцієнт ліквідності, обчислюється як результат від ділення захищеного капіталу та ліквідних активів на сумарні зобов'язання;

K_5 — коефіцієнт захищеності капіталу, обчислюється як відношення захищеного капіталу до капіталу банку;

K_6 — коефіцієнт фондової капіталізації прибутку, розраховується відношенням капіталу до статутного фонду.

Для усунення можливих неточностей адитивної згортки, покладеної в основу вищеописаних моделей в українській періодиці, було запропоновано використовувати мультиплікативну згортку, де інтегральний показник стійкості обраховується за формулою:

$$K_n = \prod_{i=1, n} (dix X_i),$$

де X_i — значення i -того показника, що характеризує діяльність банку за період, що розглядається (наприклад, ЯОА, ЯОЕ тощо);
 d_i — вага i -того показника.

Заміна суми на добуток означає, що кінцева характеристика побудована за принципом «найслабкішої ланки» — інтегральна оцінка не може бути кращою від гіршої диференціальної оцінки. До недоліків мультиплікативних оцінок належить те, що кількість множників доцільно обмежити трьома-чотирма, їх подальше збільшення відповідно не впливатиме на інтегральну оцінку.

Таким чином, нами підтверджується думка про те, що примітивними арифметичними діями оцінити всі аспекти банківської надійності складно, а найчастіше і неможливо.

Разом із тим, в арсеналі економіко-математичних методів існує засіб, який досить повно відповідає поставленим завданням. За допомогою факторного аналізу об'єктивним, незалежним від волі та умонастрою аналітика, шляхом визначається набір факторів, які дають суттєву інформацію відносно об'єкта дослідження. За допомогою цих факторів визначається межа, перетин якої свідчить про потенціальні проблеми банку.

Модель факторного аналізу полягає у тому, що з кількох кількісних вимірюваних параметрів (у нашому випадку — статей балансу банку) визначаються величини, що безпосередньо неможливо виміряти, але які певним чином зумовлюють початкові показники. Особливістю факторного аналізу є те, що він не перевіряє гіпотези щодо причин стабільності-нестабільності банків, а формує ці гіпотези, що повністю нівелює суб'єктивний фактор, притаманний попереднім методологічним підходам.

Практика застосування факторного аналізу свідчить, що для опису базових змінних доцільно обраховувати не більше трьох факторів. У результаті обчислень кожному банку можна поставити відповідно точку у тривимірному просторі, координатами якої будуть відповідні фактори. Це дає змогу дати геометричну інтерпретацію результатам аналізу стану банку. Проведені розрахунки показують, що сукупність банків неоднорідна, їх можна розділити на групи (кластери)[4, С. 134]. В основу дослідження надійності банків за факторним аналізом передбачається покласти таку гіпотезу: якщо банк має структуру балансу, аналогічну структурі балансу якогось уже збанкрутілого банку, то він перебуває у несприятливому стані. Аналіз стану банків полягатиме, відповідно,

у зіставленні значень факторів для існуючих банків із значеннями факторів, розрахованих для збанкрутілих банків.

Залежно від якісного складу того чи іншого кластера може бути запропоновано декілька підходів до кількісної оцінки стійкості банків.

Якщо в кластері «погані» банки (що інтерпретуються як точки у тривимірному просторі) відсутні, то це означає, що в цьому кластері банки не розорюються. Інша крайність реалізується тоді, коли в досліджуваному кластері більшість точок «погані». Тоді кластер є цілком ненадійним, тобто всі банки, що утворюють даний кластер, перебувають на межі банкрутства. Найцікавіша така ситуація, коли чітко не видно, чи складається весь кластер лише з «поганих» банків, чи лише з «надійних». У цьому разі можливі два варіанти. Якщо напевно можна сказати, що в кластері існує галузь концентрації «поганих» точок, то характеристикою надійності банку буде відстань від відповідної йому точки до галузі концентрації «поганих» точок. Чим менша ця відстань, тим більша вірогідність того, що банк ненадійний.

Сильною рисою факторного підходу є те, що в процесі проведення розрахунків початкові дані проходять стандартизацію та нормування і втрачають при цьому розмірність. Це дає змогу використовувати модель для аналізу різних періодів без додаткової корекції на інфляцію. Також вирішується питання різної ліквідності активів, що можуть некоректно вплинути на результати обчислень.

Факторний аналіз — найсильніша з наведених методик для аналізу фінансової стійкості банків. Але для його застосування необхідно володіти математичною статистикою, що є відносно складною дисципліною — це свого роду плата за вищу точність і адекватність розрахунків. Ця проблема частково розв'язується можливістю застосування комп'ютерної програми «ОЛИМП: СтатЕксперт», розробленої фахівцями російської аудиторської і консалтингової фірми «Рос-експертиза», що дає можливість легко провести навіть найскладніші математико-статистичні розрахунки. На жаль, такий програмний продукт малодоступний через надмірно високу ціну.

Проведене нами дослідження методів оцінки фінансової стійкості банків дає нам змогу зробити деякі важливі висновки. По-перше, треба чітко розуміти, що жоден із зазначених підходів не найгірший і не найкращий і кожен має своє право на існування. Більше того, жоден кваліфікований аналітик не має морального права нівелювати один підхід на користь іншого. В різних випад-

ках перевага віддається одному з них, інші виконують роль допоміжних. По-друге, не треба забувати, що кожна модель має відповідну похибку прогнозу, більшу чи меншу, і відповідальність за висновок несе сам аналітик. Розрахункові моделі мають допомагати орієнтуватися в ситуації, забезпечувати прозорість у діяльності банківської системи, надавати впевненості суб'єктам фінансових відносин, запобігати кризовим явищам, що можуть призвести до катастрофічних наслідків для всієї фінансово-кредитно-грошової сфери.

Література

1. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001 року, зареєстровано в Міністерстві Юстиції України за № 45/4266 26.01.00.

2. *Кочетков В. М.* Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретично-методологічні аспекти: монографія/ В. М. Кочетков. — К.: КНЕУ. — 2002. — 238 с.

3. *Незнамова А.* Переваги та недоліки рейтингових методик вивчення надійності та ефективності банківської діяльності // Банківська справа. — 2002. — № 2. — С. 63—69.

О. В. Дзюблюк

Тернопільська академія народного господарства

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Особливості перебігу ринкових перетворень в економіці України нерозривно пов'язані із процесом формування ефективної банківської системи, що являє собою досить непросте завдання та супроводжується цілою низкою проблем становлення і розвитку повноцінних грошово-кредитних відносин, здатних забезпечити нормальне функціонування реального сектора господарства та сприяти стабільному економічному зростанню. Однією із таких проблем на сьогоднішній день є недостатній рівень капіталізації банківської системи України, що зумовлює відповідні труднощі із формуванням якісного портфеля банківських активів та стримує розширення операцій із реальним сектором економіки. За таких умов обґрунтування